

DIVAN ŞİİRİNİN ÇEVREYE BAKIŞI

M. Nejat SEFERCİOĞLU*

Dîvan Edebiyatı, Eski Türk Edebiyatı, Yüksek Zümre Edebiyatı, Gazel Edebiyatı gibi değişik adlarla andığımız; ancak, bu adların hiç biriyle tam olarak ifade edemediğimiz, 13. yüzyıl ile 19. yüzyıl arasında altı yüz yılı aşkın bir süre yaşamış olan Osmanlı devri klasik edebiyatımız, üzerinde dikkatle durulması, peşin hükümsüz, mevcut malzemeye uygun metotlarla birçok yönden incelenmesi ve neticeler çıkarılması gereken bir edebiyattır.

Bugünlerde kuruluşunun 700. yılı dolayısıyla kutlamalar yaptığımız, anlamaya ve anlatmaya çalıştığımız, şahsî kanaatımıza göre, bunu pek de başaramadığımız Osmanlı Devleti gibi, o devre ait sanat dünyâsının da bugün için gereği gibi anlaşılıp değerlendirildiğini ve anlatıldığını söyleyebilmek pek kolay değildir.

Bugün Osmanlı'ya ait bir çok sanat eserine saraylarda, köşklere, yalı-larda, çeşmelerde, ibâdethânelerde, köprülerde, mezar taşlarında, kütüphanelerdeki sayısız eserlerde, elhâsılı her yerde rastlıyoruz, imrenerek bakıyoruz, koruyamadıklarımız için üzülüyor, elimizde kalanları nasıl korumamız gerektiğini düşünüyoruz. Elbette ki bundan fazlasını yapmamız bu değerlerin bu beğenin nelerden kaynaklandığını çok iyi tespit etmemiz ve elde edilecek neticelerden dersler çıkarıp zamana uygulamamız gerekir.

Bu çalışmamızın konusunu teşkil eden Osmanlı devri klasik şiirinde çevre de, henüz iyi anlaşılmamış veya zaman zaman değişik sebeplerle yanlış anlaşılmuş bir edebiyatın küçük bir parçasıdır. Asırlar boyu işlenmiş, bugün şâir sayısını ve bu şâirlerin verdikleri eser sayısını bile doğru dürüst tespit etmekten bile âciz kaldığımız bu şiirle ilgili olarak yapılan tahlil çalışmalarını gözden geçirdiğimiz zaman, bugüne kadar yerleştirilmeye çalışılan yanlış kanaata rağmen, hayata ve çevreye sıkı sıkı bağlı bir şiir olduğunu görülmekteyiz.

Duygu ve düşüncelerin ifade vasıtası olan dilinin Türkçe-Arapça ve Farsça'nın bir karışımı olan Osmanlıca olması bu şiire yöneltilen suçlamaların başında gelmektedir. Bu husus bazı zorluklara sebep olmakla beraber, bugün Çince'den Japonca'ya, en az tanınan bir Afrika dilinden Eskimo diline kadar her dilin istenilirse kolayca öğrenilebildiği bir zamanda kelimele-rinin çoğunu halkımızın günlük hayatta bile kullandığı Osmanlıca'yı kolayca öğrenip anlamasının bir problem teşkil etmeyeceği kanaatındayız. Bu konu-daki asıl zorluk dilden ziyâde bu şiirin temel yapısını, muhtevâsını meydana

---

* Yard. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

getiren kültür zenginliğine olan yabancılığımız ve bu konudaki eksikliğimizdir. Bu şiiri iyi ve doğru anlayabilmek için Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şerif bilgilerine; peygamberler ve evliyâlarla ilgili bilgilere; tasavvufa ait bilgilere; Şehnâme gibi Doğu klasiklerindeki bilgilere; şairin özel hayatına, yaşadığı coğrafi, ilmî ve dinî çevreye ait bilgilere ve yerli malzemeye ait bilgilere ihtiyaç vardır. Bugün bu bilgilerin hepsine kısa sürede ve hakkıyla sahip olmak, pek kolay görünmemektedir. Buna bir de bu şiirin mazmunlarla örülmüş, sembollerle oya gibi işlenmiş sanat değeri yüksek ifade gücünü ve üslûbunu anlamadaki zorlukları da katarsanız işimiz daha da çetinleşmektedir. Ayrı ve uzun bir araştırma konusu olabilecek bu konuya daha fazla temas etmek istemiyoruz. Maksadımız bu şiirin yapısı hakkında kısa bir hatırlatma yapmaktan ibarettir.

Osmanlı klasik şiirini meydana getiren şâirlerin en göze çarpan özelliği, çevresinde gördüğü ve kullandığı her unsuru şiirine malzeme yapmış olmasıdır. Üzerinde tahlil çalışması yaptığımız divanlarda bunu tespit etmiş bulunuyoruz. İğneden ipliğe kadar aklınıza gelebilecek her unsuru özelliklerine göre değişik bir hayâlin içinde görmeniz mümkündür. Bunun yanında diğer dikkati çeken bir husus da çevremizi yaşanılır yapan, huzurlu ve çekici kılan tabii unsurların bu şiirin önemli bir malzemesi olmasıdır. Bunun en belirgin ve güzel örneği bu şiirin temel üç tipi olan sevgili-âşık ve rakîb üçlüsünün fizikî ve ruhî özelliklerinin benzetildiği unsurların çoğunun tabiatla, dolayısıyla çevreyle ilgili olmasıdır.

Sevgilinin yaşadığı mekânlar çoğunlukla nebatlarla ilgili olarak adlandırılır. Bunlar gül-zâr, gül-şen, gül-istan, çemen-zâr, sebze-zâr, lâle-zâr, şükûfe-zâr, bû-sitan ve bahçe anlamında kullanılan bağ'dır. Bu mekânlar çoğu zaman cennet kadar güzel olarak düşünülür. Sevgiliye lâayık olan da budur.

Biz bu çalışmamızı hazırlarken gerek kasidelerin nesib kısımlarında yer alan gerekse bilhassa tarih kıtalarında tarihi düşürülen unsurlarla ilgili tasvirleri almamaya gayret ettik. Bu çalışmamızın asıl hedefi Dîvan şâirinin tabiata ilgisini ve bu ilgiyi çevresindeki mekânlarla nasıl bütünleştirdiğini tespit etmeye çalışmaktan ibarettir. Ancak hemen şunu da ifade etmeliyiz ki bu ilgiler bizim burada çok dar bir çerçeve içinde örneklerini sunacağımızdan çok daha fazladır. Bizim gayemiz konuya dikkat çekmekten ibarettir.

Bayram yeri (Îd-gâh), insana güzel duygular yaşatan bayram günlerinin eğlence yeridir. Bu bayram yerlerindeki unsurlar da teşhis sanatıyla çoğunlukla nebatlardan seçilir. Nev'î'nin "Yeşil alanlar bayram yerine döndü; goncalar bayram çocukları, gül rüzgâr ile salınıp gezmede, akarsu ise dolaba bindi" dediği

*İd-gâh oldı çemenler goncalar etfâl-i îd
Salınıp bâd-ile gül dülâba bindi cûybâr¹*

şeklindeki beytinde, bugün çevremizde asla göremediğimiz bayram yerlerini ne güzel anlatmaktadır. Nev'î bir başka beytinde de bu bayram duygularına aşka kapalı gönlünü bir oruçluya benzeterek, bayramda oruç tutulmayacağına da işaret eder ve “Çemen çiçeklerle bayram yerine döndü, niçin bu açılmamış gönlüm gonca gibi oruçludur?” diyerek bu haksızlığa isyan ederken de tabiattan ve tabiattaki güzelliklerden yararlanır:

*Şükûfelerle çemen îd-gâha döndi niçün
Bu nâ-şükûfte gönül gonca gibi sâ'im ola²*

Osmanlı toplumunda değişik dinlerden insanlar ve bu insanlara ait ibâdet yerleri vardır. Büthane yâni kilise bunlardan biridir. Nev'î “Hava İsâ nefesli, bağ puthaneye benziyor, sümbül başına gök renkli (mavi) tülbent sarındı” dediği,

*Hevâ Mesih-nefes bağ şekl-i büthâne
Sarındı başına sümbül kebûd dülbendi³*

şeklindeki beytinde çevrenin bu dinî unsurunu yine tabiattaki güzelliklerle ifade eder.

Günlük hayatımızın önemli unsurlarından biri de ibâdet yerimiz olan câmilerdir. Câmi ve câminin ayrılmaz birer parçası olan minare ve kandiller de dîvan şâirinin gözünde tabîî çevre ile bütünleşmiş olarak karşımıza çıkar. Nev'î'nin “Dallar üzerindeki çiçek kümelerini görünce hemen kandili çok minareye benzer dedim” şeklinde nesre çevirebileceğimiz,

*Kandîli çok minâreye benzer didüm hemân
İkd-ı şükûfeyi göricek şâhsârda⁴*

şeklindeki beytinde bu ilgiyi görmek mümkündür.

Çadır (bârgâh), kültürümüzün önemli bir parçasıdır. Bu önemli unsurun da dîvan şiirinde çevremizdeki güzelliklere benzetilerek ifade edildiğini görüyoruz. Helâkî'nin yıldızlarla dolu gökyüzü altınla işlenmiş lâciverd bir çadır olarak hayâl ettiği ve “Dostlar her akşam yıldızlarla süsleneni gökyüzünü sanmayın, o benim için altınla işlenmiş lâciverd renkli bir çadırdır” dediği,

¹ Nev'î, *Dîvan*, Tenkidli basım. Haz.: Mertol Tulum-M. Ali Tanyeri, İstanbul 1977, s. 50 (K/XV-5).

² *a.e.*, s. 233. (G/4-3).

³ Nev'î, *a.e.*, s. 535 (G/519-3)

⁴ *a.e.*, s. 499 (G/455-4).

*Zeyn olan encümle her şeb çarh sanman dōstlar
Zer-feşân bir lâciverdî bârgâhîdür bana⁵*

şeklindeki beytini ve Tacizâde Ca'fer Çelebi'nin, "Gül bahçesine gül padişahı için goncalardan kırmızı çadır kuruldu, yeşil ağaç kökleri de bu çadırın ipleri oldu" dediği,

*Gonçalardan sahn-ı gülşende yine gül şâhına
Kırmızı çâdır tutuldu sebz atnâb üstüne⁶*

şeklindeki güzel beyitlerini bu konuda zikredebiliriz.

İnsanların hayatında önemli bir yeri olan mekânlardan biri de çarşıdır. Divan şâirleri bu önemli alış-veriş merkezlerini de yine tabiatın güzellikleriyle ifade etmeyi uygun görürler. Fuzûlî'nin "Bağ çarşısını gezmek, dolaşmak bugün rağbet gören bir durumdur. Çünkü orada çiçekler sarraf, gül de güzel kokular satan attar oldu" dediği

*Çarsû-yi bağ seyrânı bugün mergûbdur
Kim şükûfe anda sarrâf oldu vü attâr gül⁷*

şeklindeki beytinde bu yaklaşımı görmekteyiz.

Bâkî ise, "Şebnem inci küpe, yaprak altın, gûya bûstanın meydanı sarraflar çarşısı oldu" dediği,

*Gevher-i sîrâb-ı şeb-nem güşvâr-ı zer varak
Sahn-ı bûstân oldu gûyâ çarsû-yı zer-gerân⁸*

şeklindeki çiğ tanelerini inci küpeye, yaprakları altına benzettiği beytinde bu güzelliklerin bulunduğu tabii mekânı, yani bû-sitanı da sarraflar çarşısı olarak hayâl eder.

Çarşılarda çeşitli dükkânlar bulunur. Dîvan şâiri bu çeşitli dükkânları mısralarına taşıırken de çevresinden, çevresindeki güzelliklerden yararlanır. Attar güzel kokular, iğne iplik vb. şeyleri satan esnaftır. Nev'î "Çemenzârın attarı, yeşillik denizinin sahiline anber çıkarıp lâle tabağına koydu" dediği,

*Anber çıkarup sâhil-i deryâ-yı çemenden
Koydı tabak-ı lâleye 'attâr-ı çemenzâr⁹*

⁵ Helâkî, *Dîvan*, Tenkidli basım. Haz.: Mehmet Çavuşoğlu, İstanbul 1982, s. 41 (G/1-2).

⁶ Erünsal, E. İsmail; *The Life and works of Tacî-zâde Ca'fer Çelebi, with a Critical Edition of this Dîvân*, s. 38 (K/6-6).

⁷ Fuzûlî, *Türkçe Dîvan*, Haz.: Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgân Cunbur, Ankara 1958, s. 37 (K/IX-6).

⁸ *Bâkî Dîvânı*, Tenkitli basım. Haz.: Sabahattin Küçük, Ankara 1994, s. 56 (K/22-13).

⁹ Nev'î, *a.g.e.*, s. 63 (K/XIX-5).

şeklindeki beytinde bir attar dükkânını tarif ederken, çevresindeki tabîî güzellikleri ne güzel kullanır. Yeşillik alan, rüzgârla dalgalanan çimenleriyle, anber çıkarılan dalgalı bir deniz, lâle şekli itibariyle tabak, lâlenin ortasındaki siyah tohumları ve yaprakların, dibindeki siyah benekler de lâle tabağının içindeki güzel kokulu anberlerdir.

Tâcizâde Ca‘fer Çelebi ise “Gel bağ çarşısını seyredelim ki onun boyacısı lâle ve attarı menekşedir” dediği,

*Gel seyr idelüm çarsû-yı bağı kim onun
Sabbâğı durur lâle vü ‘attarı benefşe*¹⁰

şeklindeki beytinde çarşı olarak düşündüğü bağdaki lâleleri renginden dolayı boyacıya, menekşeyi de güzel kokusu sebebiyle attara benzettir.

Berber dükkânları kendine has geleneği olan önemli mekânlarımızdan biridir. Bugün modernleşerek şekil değiştirmiş olsalar bile işlevlerinde ve kullandıkları araç ve gereçlerde temelde fark yoktur. Helâkî’nin “Eline güneşten ayna alsın, dükkânına tas olmak için ay ine” dediği,

*Alsa eline mihr ile gün gibi âyine
Tas olmağa dükkânına göklerden ay ine*¹¹

şeklindeki beytinde güneşi şekli ve parlaklığı sebebiyle berber aynası, ayı da bugün ancak kırsal kesimlerde görebileceğimiz kenarı boyuna göre girintili berber tasına benzettir. Tâcizâde Ca‘fer Çelebi’nin çemen çarşısındaki berberi ise sarı taşı ile nergis çiçeğidir.

*Çarsû-yı çemen ü sebze dükkânı yüzün
Saru tas ile benzer niteki berber nergis*¹²

Kazzâz ipekçi, ipek işleyen, ipek satan demektir. Tâcizâde Ca‘fer Çelebi’nin bağ çarşısındaki ipekçisi ise güldür. “Yeşillik alan sûsen çiçeğinin (yapraklarından) kılıççı dükkânına dönmüştür. Sûsen çiçeği zirihçi sanatkarların dükkânına benzemiştir. Semen dalı dükkânına süs ve parlaklık vermek için Sayrefî gibi dükkânına gümüş kadehler dizer. Eğer gül, bağ çarşısında ipekçi olmasaydı, goncadan düğmelerle dükkânını süslemezdi” dediği,

*Sebze sûsünden dönüp şemşîr-ger dükkânına
Benzemiş sûsen zirihci pîşe-ver dükkânına
Virmeğe şâh-ı semenler zîb ü fer dükkânına
Sayrefî-veş sim sâgarlar dizer dükkânına
Goncadan zeyn eylemezdi tüğmeler dükkânına
Çarsû-yı bâğ içinde olmasa kazzâz gül*¹³

¹⁰ Erünsal, E. İsmail, *a.g.e.*, s. 101 (K/17-2).

¹¹ Helâkî, *a.g.e.*, s. 28 (K/8-I-1,2).

¹² Erünsal, E. İsmail, *a.g.e.*, s. 159 (K/28-13).

beyitlerinde goncaları düğmeye benzeten şâir, sûsenin yaprağını da kılıca benzetirken çarşıdaki dükkânlar ile tabiat ve çevresinin ne derece iç içe olduğuna çarpıcı örnekler sunar.

Dârü’ş-şifâlar Osmanlı devrinin önemli sosyal kurumlarından. Bu sağlık kurumu Fuzûlî’ye göre gül bahçesidir. Bu hayâlde gül bahçesi gibi mekânların insanlara sağladığı rûhî rahatlık yanında, orada bulunan nebatların şifâ kaynağı olması da önemli bir rol oynar.Şâirin “Aşk delisi yine şifâ kapısına meyletti, mihnet köşesinin bağımlısı yine gül bahçesine çıktı” şeklinde nesre çevirebileceğimiz,

*Yine dîvâne-i ışk eyledi dârü’ş-şifâ meyli
Yine gül-zâre çthdı kûşe-i mihnet giriftârı¹⁴*

şeklindeki beytinde de tabîî çevrenin insan sağlığındaki önemine dikkat çekildiği söylenebilir.

Kan alarak tedavi etme şekli zamanın bir tıp anlayışıdır. Tacizâde Ca’fer Çelebi “Gül dalından kan almak için diken neşter çekti, altın külahlı nergis de çöp ve leğen hazır etti” dediği,

*Şâh-ı gülden kasd-ı fâsd idüp çü neşter çekdi hâr
Hâzır itdi nergis-i zerrîn-küleh çüp u leğen¹⁵*

şeklindeki beytinde bu tıbbî müdâhaleye işaret ederken de alet olarak kullanılan neşteri diken, leğeni de nergis olarak hayâl eder.

Dîvân-ı hümayûn Osmanlı devlet teşkilatının en önemli kurumlarından biridir. Nev’î’nin “Gül bahçesi Dîvân-ı hümayûna döndü; sümbül sultânın tuğrası, gül de defterdâr oldu” dediği

*Şekl-i dîvân-ı hümayûn oldu sahn-ı gülîstân
Sümbülü tuğrâ-yı sultânî vü defterdâr gül¹⁶*

şeklindeki beytindeki benzetme unsurlarını da daima görmek istediği tabîî çevreden seçmesi dikkat çekicidir.

Hazînelerde kıymetli zînet eşyaları altın gümüş gibi paralar bulunur. Hazîneler virânelerde saklanır ve yılanların bu hazinelere bekçilik yaptığını inanılır. Tacizâde Ca’fer Çelebi “Çemen hazinedir ve orada her gonca ağzı mühürlü dolu bir kesedir. Bu hazineyi bekleyen yılan da menekşedir” dediği,

¹³ a.e., s. 187 (Mus. 32-5)

¹⁴ Fuzûlî, a.g.e., s. 68 (K/XVIII-3).

¹⁵ Erünsal, E. İsmail, a.g.e., s. 66 (K/11-3).

¹⁶ Nev’î, a.g.e., s. 98 (K/XXXI-9).

*Her gonca olup bir dolu himyânce mühürlü
Gencine durur sahn-ı çemen mâri benefşe¹⁷*

beytindeki değişik hayâlini beytine dökerken, çemen gibi, gonca gibi me- nekşe gibi tabîî güzellikleri benzetilen olarak seçmeyi tercih eder.

Kâ‘be, İslâmiyetin en önemli dinî mekânlarından biridir. “Gül bahçesi Beytü’l-harem’dir. Siyah bulut onun perdesi (örtüsü)dür. Her köşeden şim- şek gibi fişkırان güller de Peygamber Efendimizin nurudur” diyen Nev‘î’ye göre gül bahçesi Kâ‘be, siyah bulutlar onun örtüsü, güller de Kâ‘be’den şim- şek gibi her köşeden fişkırان Peygamber Efendimiz’in nûrudur;

*Gülistân Beytü’l-harem’dür perdesi ebr-i siyâh
Berk urur gül sanki nûr-ı Mustafâ her gûşeden¹⁸*

Bu beyitte de görüldüğü gibi tabîî çevrenin unsurları en mukaddes bir mekân için benzetilen olarak tercih edilmiştir.

Birer küçük saray niteliğinde olan ve Osmanlı kültüründe önemli bir yeri bulunan kasırlar da dîvân şâirlerinin ilgi duyduğu ve şiirlerinde tabîî çevrenin güzellikleriyle tasvîr ettikleri mekânlardandır. Tacîzâde Ca‘fer Çe- lebi’nin “Yasemin, acabâ o semen yüzlü güzel, bahçeyi yine şereflendiri mi diye, gözlemek için kasrına pencereler açmış” dediği,

*Kasrına revzenler açmış yâsemîn kim gözleye
Bâği eyler mi müşerref ol-semen-sîmâ yine¹⁹*

ve “Ağaç zeberced kasır, çemen zümrüt halı, bahçe cennet, goncalar da hiz- metkarlardır” dediği,

*Dıraht kasr-ı zeberced çemen zümürüd ferş
Riyâz ravza-i rıdvân u gonçalar vildân²⁰*

şeklindeki beyitlerini bu kullanışa örnek olarak verebiliriz.

Dîvân şiirinin en önemli tiplerinden biri sevgilidir. Dinî inançlarımız ve buna bağlı olarak tasavvufî düşüncelerle sevgili bir çok beyitte Allah ile bütünleştirilmiş olarak karşımıza çıkar. Bu sebeple sevgilinin bulunduğu mekân yani daha çok “kûy” kelimesiyle karşımıza çıkan sevgilinin mahal- lesi dîvân şâirinin gözünde en güzel ve en ulaşılmaz bir yerdir. Orası bir cennettir, gül ve lâle bahçesidir. Fuzûlî’ye göre âşığın bağa girince afgân etmesinin ve gülleri görerek onlar gibi gömleğini yırtmasının sebebi, bağ ile

¹⁷ Erünsal, E.İsmail, *a.g.e.*, s. 101 (K/17-2).

¹⁸ Nev‘î, *a.g.e.*, s. 429 (G/333-2).

¹⁹ Erünsal, E.İsmail, *a.g.e.*, s. 61 (K/10-18).

²⁰ *a.e.*, s. 140 (K/26-14).

sevgilinin mahallesinin bütünleştirmesine dayanır. Bu ilgiyi “Senin mahal-
leni anarak bağa girdim ve efgân ettim. Orada gülü görüp seni hatırladım ve
gömleğimi parçaladım” dediği,

*Bağa girdüm ser-i kûyun anub efgân itdüm
Gül görüp yâdûn ile çâk-i girîbân itdüm²¹*

beytinde ve Helâkî'nin “Ey sevgili gül bahçesine benzeyen mahallende gö-
nül kuşu bir yuva bulursa, Firdevs cennetinden tarafa uçup gitmeye meylet-
mez” dediği,

*Gülşen-i kûyunda dil mürğî bulursa âşiyân
Uçmağa meyl itmeye firdevs-i a'lâdan yana²²*

beyti ile “Can tâvûsuna mahallenin gül bahçesi bağ olduğundan beri, ma-
hallenin cennetini bırakıp uçmak istemez” dediği,

*Koyup bihişt-i kûyunu uçmağ istemez
Tâvûs-ı câna gülşen-i kûyun olalı bağ²³*

şeklindeki beyitlerini bu konuda örnek olarak verebiliriz.

Bugün pek kolay rastlamasak da Osmanlı devrindeki önemli yapılardan
biri de hamamlardır. Hamamların suyu ısıtmak için ateş yakılan yerine kül-
han denilir. “Ey bahçıvan gül bahçenin gülü bana ateş, servi ağacı da âh
dumanıdır. Ben gül bahçesini ne yapayım, gül bahçesi senin, külhan benim
olsun” diyen Fuzûlî'nin,

*Dûd u ahkerdür mana serv ile gül ey bâğ-bân
N'eylerem men gül-şeni gül-şen sana kül-han mana²⁴*

şeklindeki beytinde de gül ile ateş kuru, gül bahçesi ile külhan arasında ne
güzel bir ilgi kurulur.

Sosyal hayatımızdaki bir başka mekân ise içki meclisleridir. Dîvan şii-
rinde bezm kelimesiyle daha çok karşımıza çıkan bu mekân da, bugünün
sigara dumanı ve gürültüye boğulmuş, kalabalıktan nefes alınamaz hâle gel-
miş mekânlarından çok farklıdır. Bu mekân çeşitli tabîî güzelliklerin süsle-
diği bahçeler, yeşillik alanlar, su kenarlarıdır. Hayâlî'nin bahar mevsiminde
ilk açılan çiçeklerden olması ve şekli sebebiyle menekşeyi anahtara benzet-
tiği bir beytinde “Menekşe, anahtar ile çemenin kapısının kilidini açıp içki

²¹ Fuzûlî, *a.g.e.*, s. 323 (G/199-1).

²² Helâkî, *a.g.e.*, s. 45 (G/5-2).

²³ *a.e.*, s. 119 (G/79-3).

²⁴ Fuzûlî, *a.g.e.*, s. 136 (G/XII-5).

ve sohbet meclisi haline getirdi ve kadehin dibinde kalan bir yudum şarabı feleklere saçar” dediği,

*Miftâh ile bâb-ı çemenun kuflünü açub
Bezm etti saçar cur'asın eflâke benefşe²⁵*

şeklindeki beyti bu hayale güzel bir örnek olabilir.

Tacîzâde Ca'fer Çelebi, “Jâle rakı, lâle kadeh, gonca sürâhi, yeşil alan meyhâne, menekşe de (bu meyhânenin) sarhoşudur” dediği ve çiğ tanelerini rakıya, lâleyi kadehe, goncayı sürâhiye, bunların bulunduğu mekânı yani çemeni de meyhâneye benzettiği beytinde menekşeyi de bu meyhânenin sarhoşu olarak hayâl eder:

*Jâle arakı lâle kadeh gonça sürâhî
Meyhâne çemen kâfir-i hummârı benefşe²⁶*

Vecdî ise “Mestâne gönlümü rindler meclisine getirdim, (böylece) perîşan bülbülü gül bahçesine getirdim” dediği,

*Mestâne dili meclisi rindâna getürdüm
Bir bülbül-i şurîde gülistâna getürdüm²⁷*

şeklindeki beytinde gönlünü bülbül, rindler meclisini de gül bahçesi olarak hayâl eder.

Tacîzâde Ca'fer Çelebi ise “bezm-i sabûh” yani mahmurluk meclisindeki içki ve eğlence ehlinin çevresini iyi görebilmek için yer yer taze gül çiçeklerinden çerağ yaktığını ifade ettiği,

*Görmeğe bezm-i sabûh esbâbın ehl-i ayş u nûş
Yir yir uyardı gül-i sûri çiçeklerden çerağ²⁸*

şeklindeki beytinde meclisi aydınlatan çerağ olarak çiçekleri düşürken aynı zamanda çevreyle olan yakın ilgisini de dile getirir.

Sosyal hayatımızdaki en önemli kurum ve mekânlardan birisi mekteptir. Bir eğitim kurumu olan mektep Fuzûlî'ye göre bir bahçedir. Bu mektebin öğretmeni ihtiyar felek, öğrencileri ise fesleğen çiçeğinin çocukları, okutulan ders ise bereket ve bolluktur. Fuzûlî'nin “İhtiyar felek fesleğen çiçeklerinin çocuklarını toplayıp onlara bereketi ve bolluğu öğreterek bostanı bir mektebe döndürür” dediği nefis beyti,

²⁵ *Hayâlî Bey Dîvânı*, [Haz.]: Ali Nihad Tarlan. İstanbul 1945 (G/41-2).

²⁶ Erünsal, E. İsmail, *a.g.e.*, s. 103 (K/17-19).

²⁷ İz, Fahir, *Eski Türk Edebiyatında Nazım I. Dîvan Şiiri*, İstanbul 1966., s. 373.

²⁸ Erünsal, E. İsmail, *a.g.e.*, s. 280, (G/83-2).

*Yine pîr-i felek etfâl-i reyâhîni yığub
Feyz-i ta' lîm ile bû-stânî deb-istân eyler*²⁹

şeklindedir.

Mülk kelimesi dîvan şâirleri tarafından çoğunlukla ülke anlamında kullanılmıştır. Bâkî “Menekşeler açılıp her tarafı kapladı, bağ Mısır ülkesine döndü, seyredenler Nil nehrini taşı sanır” dediği,

*Tuttu etrâfın benefşe mülk-i Mısır 'a döndü bağ
Sandılar seyr eyleyenler Nîl tuğyân eyledi*³⁰

şeklindeki beytinde göz alabildiğine açarak bahçeyi dolduran menekşeleri taşan kabaran Nil nehrine, bağı da Mısır ülkesine benzetirken tabiata olan yakınlığını ve düşkünlüğünü de ifâde etmiyor mu?

Çevgân oyunu ucu kıvrık ve çavgan denilen bir sopa ve top ile ve geniş meydanlarda oynanan bir oyundur. Helâkî, “Eğer gonca gül bahçesinde menekşeyi çevgan gibi ele alırsa, bülbülün başını top yapar” dediği,

*Sahn-ı gülşende hezârün başını eyleye top
Ger benefşe gibi ala ele çevgân gonca*³¹

şeklindeki beytinde şekil benzerliği sebebiyle gül bahçesini oyun alanına, menekşeyi çevgana, bülbülün başını da topa benzetirken yine tabiata olan yakınlığını dile getirir.

Dîvân şâiri korkutucu, ürkütücü bir mekân olan savaş meydanını bile tasvir ederken, tabiattan ve tabiattaki nebatlardan yararlanır. Bu davranışıyla sanki savaşın olumsuzluklarını barışın güzelliğine çevirmek ister gibidir. Hayâlî, “Ey padişah sen öyle bir taze gülsün ki senin savaş meydanının bağında çiçek gürz, gonca yara ve fidan da mızraktır” dediği,

*Şehâ sen ol gül-ü tersin ki bağ-ı rezmünde
Şükûfe gürzdürür gonca zahm u nîze nihâl*³²

şeklindeki beytinde bu duyguları yaşamıyor mu? Bu duygular “Gül bahçesi savaş meydanıdır. Bu meydanın bayrakları goncalar, mızrakları serviler, kalkanları güller ve sancakları ar'arlardır” şeklinde nesre çevirebileceğimiz Taşlıcalı Yahyâ Bey'in,

*Goncalar bayraklar u gülzâr meydân-ı gazâ
Nîzeler serv ü siper güller durur ar'ar livâ*³³

²⁹ Fuzûlî, *a.g.e.*, s. 98 (G/XXXII-3).

³⁰ Bâkî *Dîvanı*, s. 22 (K/7-15).

³¹ Helâkî, *a.g.e.*, s. 176 (G/136-3).

³² Hayâlî *Bey Dîvanı*, s. 3 (K/9-9).

şeklindeki beytinde paylaşılmıyor mu?

*Hurûşa geldi cüyüş-ı şükûfe sahrâda
Benefşe kâfile-sâlâr u lâle ser-asker³⁴*

şeklindeki beytinde “Çiçek askerleri sahrâda hücûma geçti menekşe kâfile başı, Lâle kumandan oldu” diyen Nev’î, savaş meydanını bahar mevsiminde çiçeklerle dolan bir mekân olarak hayâl ederken aynı duygular içinde değil midir?

Gül bahçesinin şehir olarak hayâline bir yangın atmosferi içinde rastlıyoruz. Nev’î’nin “Ey bülbül dal minâresinin üzerinde böyle feryâd edişinin sebebi nedir? (Yoksa) gül bahçesi şehri tutuştu mu (yanıyor mu)? dediği ve ağaç dalını minâreye, durmadan feryâd eden bülbülü minâreden şehrin yandığını etrafa duyurmaya çalışan birine ve gül bahçesini de yanan bir şehre benzettiği bu enfes hayâlin yer aldığı beyti de şu şekilde:

*Tutuşdı mı bu gece şehir-i gülşen ey bülbül
Nedür minâre-i şâh üzre bâng u efgânun³⁵*

Beyitlerde han-kâh ve hâne-kâh şeklinde de karşımıza çıkan tekkeler de zamanın sosyal kurumları olarak dîvân şiirinde yerlerini almışlardır. Hayreti “Zamanın destan okuyucusu, bağ tekkesinde gülün dîvân ve defterinden daima şiirler okur” şeklinde nesre çevirdiğimiz,

*Defter ü dîvan-ı gülden dâyimâ eş’âr okur
Hânekâh-ı bağda destân-serây-ı rûzgâr³⁶*

şeklindeki beytinde bağın tekke, gülün de yaprakları sebebiyle şiir defteri, dîvân olarak hayâl edildiğini görüyoruz. Her bahar mevsiminde güllerin açılmasına veya tabiatın canlanmasına sebep olan zaman ise destan okuyucudur.

Hayretî’nin hayata biraz küskün bir zamanında kaleme aldığı bir beytinde karşımıza çıkan bahar ve bostanın zindan olarak hayâli, şâirin o andaki kötümser duygularıyla ilgilidir. Baharı ve bostanı bir zindan olarak hayâl eden şâirin gözünde çimenler de birer hançere benzer. Şâirin, “Gönlüm (hiç) bir zaman gül gibi gülüp açılmadı. Gonca gibi soluğu kesilmiş ve derd ile bağrım kan ile dolmuştur. Lâle gibi canımda gizli yara eksik değil. Her çimen gözüme bir hançer gibi görünür. Hâsılı bahar ve bostan benim zindanım olmuştur. Ben öyle belâlara uğramış bir bülbülüm ki âh edip inlemek

³³ Yahyâ Bey, *Dîvan*, Tenkidli basım. Haz.: Mehmed Çavuşoğlu, İstanbul 1977. s. 75 (K/17-7).

³⁴ Nev’î, *a.g.e.*, s. 52 (K/XVI-7).

³⁵ *a.e.*, s. 369 (G/234-3).

³⁶ Hayretî, *a.g.e.*, s. 36 (K/12-11).

benim işim olmuştur. Ey kötü işler yapan felek senden usandım” dediği beyitler şöyledir:

*Gülmedi gül gibi açılmadı gönlüm bir zaman
Gonce-veş dem-besteyem derd ile bağrum tolu kan
Lâle-vâr eksük değül cânımda bir dâğ-ı nihân
Gözüme her bir çemen bir hançer-i terdür hemân
Hâsılı zindânım olmuşdur bahâr u bôstân
Bir belâlı bülbülem işim durur âh u figân
El-aman ey çarh-ı bed-kirdâr elinden el-aman³⁷*

Dîvan şâiri sadece yaşadığı mekânları değil, günlük hayatta kullandığı araç gereçleri de tabiî çevresinde görmekten büyük keyif aldığı tabiî unsurlarla ifade etmekten hoşlanmaktadır. Bu araç gereçler arasında iğneden kandile, kemerden kitaba, paradan mektuba, ayaklarının altına serdiği yayğıdan yazı takımına kadar bir çok araç ve gereç yer alır. Biz burada sayıları oldukça fazla olan bu unsurlara ait bir kaç örnek vermekle yetineceğiz.

Tâcizâde Ca‘fer Çelebi güli ayağına diken batmış bir çocuğa, dikenini şekil bakımından iğneye benzettiği ve “Menekşe, gül çocuğunun ayağına batan dikenini çıkarmak için gül bahçesine iğne getirdi” dediği,

*Sûzen getirüp gülşene varmış ki çıkara
Gül tıflı ayağına batan hârî benefşe³⁸*

şeklindeki beytinde hem tabiî çevrenin güzelliklerinden hem de dikenin iğneyle çıkarılma gerçeğinden yararlanır.

Kandil, çerağ ve mum, elektriğin henüz kullanılmadığı zamanlarda önemli aydınlatma araçları idi. Dîvan şâirleri çevrenin önemli bir unsuru olan bu aydınlanma araçlarını şiirlerine konu ederken de zaman zaman çevrenin tabiî güzelliklerini ele alarak tasvîr ederler. Örnek olarak Tacizâde Ca‘fer Çelebi’nin “Yasemen bahçede süs olsun diye kapının üzerine, yapraktan zincir ile gümüş renkli kandil asar” dediği,

*Yâsemen zencîr-i berg ile harîm-i bağda
Zînet için sîm-gûn kandil asar bâb üstüne³⁹*

şeklindeki beytini verebiliriz. Şâir bu beytiyle zamanında bahçelerin kandillerle süslendiğini de naklederek çevreye verilen önemi de ifade eder.

Tâcizâde Ca‘fer Çelebi “Akarsu gülbahçesinin kenarını dolaştı; sanırsın ki bir güzel gümüşten kemer kuşandı” dediği,

³⁷ a.e., s. 77 (Müsebba 4-I).

³⁸ Erünsal, E. İsmail, a.g.e., s. 101 (K/17-2).

³⁹ a.e., s. 38 (K/6-4).

*Devr itdi çün kenâr-ı gülistânı cûybâr
Sîmîn kemer kuşandı sanasın ki bir nigâr⁴⁰*

şeklindeki beytinde gül bahçesini eşsiz güzellikleriyle bir sevgiliye benzetirken, çevresini dolaşan pırlıl pırlıl akarsuyu da sevgilinin beline doladığı gümüş kemer olarak düşünür. Şâirin akarsuyun temizliği, rengi ve değeri itibâriyle gümüşle ilgisini tesbit edişi entersandır. Bugün su kaynaklarımızın durumunu gözönüne getirirsek dîvan şâirinin bu beyitteki tesbitlerini ve çevreye verdiği değeri daha iyi anlamamız mümkün olabilir.

Kına da kültürümüzün en önemli unsurlarından biridir. Bilhassa düğünle ve gelinle olan yakın ilgisi, kınanın kültürümüzdeki sürekliliğini sağlamaktadır. Kınanın tutması için kına yakılan yere bağlanması ve bir süre kalması gerekir. Nev'î bu olayı da tabiatın yararlanarak dile getirir. Şâire göre “Lâlelerin servinin ayağını bağda tutmasında şaşılacak bir şey yoktur, çünkü bağlanmayınca kına tutmaz”:

*Lâleler serv ayağın bağda tutsa n'ola kim
Nev'iyâ bağ ile bend olmasa hınnâ tutmaz⁴¹*

Burada servilerin dibinde yetişen kırmızı renkli lâlelerin kına ile olan benzerliği yanında “bağda tutmak” ifadesinin hem bahçede tutmak hem de “kınanın tutması için bağlanması, bağda tutulması” anlamlarında kullanılması önemlidir.

Kültür ve eğitim hayatımızın en önemli vasıtası kitaptır. Bu vazgeçemeyeceğimiz vasıta da dîvan şâirinin gözünde tabiatla bütünleşmektedir. Bu bütünleşmeyi Figânî'nin “Ey Figânî gül bahçesinde (sevgilinin) yüzünün mushafını oku, gül kitabının yaprakları yırtılıp rüzgârla dağılsın” dediği,

*Gülşende ey Figânî yüzi Mushafın okı
Evrâkı yırtılıp yile varsun kitâb-ı gül⁴²*

şeklindeki ve Nev'î'nin, “Gül, bostan kaleminin çemen mushafına reyhânî hatla yazdığı Fâtiha sûresidir” dediği,

*Yazdı hat-ı reyhânî ile hâme-i bustân
Gül fâtiha-i mushaf-ı ruhsâr-ı çemenzâr⁴³*

şeklindeki beyitlerinde tesbit etmek mümkündür.

⁴⁰ a.e., s. 250 (G/54-1).

⁴¹ Nev'î, a.g.e., s. 334 (G/173-5).

⁴² Karahan, Abdülkadir, *Kanunî Sultan Süleyman Çağı Şairlerinden Figânî ve Dîvançesi*, İstanbul 1966, s. 83 (G/LIII-5).

⁴³ Nev'î, a.g.e., s. 63 (K/XIX-7).

Dîvan şâiri günlük hayatın ayrılmaz bir parçası ve haberleşme vasıtası olan mektup (nâme) konusunda da hayal kurarken, tabiatı kullanmaktan kendini alamaz, Şeyhülislâm Yahyâ'nın "Her gonca dalın elinde açılmamış bir mektuptur. Bülbül onun içinde kendi maksatlarına uygun şeyler yazılı olduğunu sezer ve açılmasını umar" dediği,

*Her gonca dest-i şâhda bir nâme-i serbestedir
Bülbül umar kim açıla zımnında maksûdun sezer⁴⁴*

şeklindeki beytini nefis bir örnek olarak sunalım.

Tâcîzâde Ca'fer Çelebi de "Taze gonca sanki taze gül yaprağının bülbüllere gönderdiği kapalı bir mektuptur" dediği

*Güyyâ gonca-i ter bir nâme-i ser-beste durur
Gönderübdür anı bülbüllere gül-berg-i tarî⁴⁵*

şeklindeki beytinde, henüz açılmamış goncayı ağzı kapalı, açılmamış bir mektuba benzetirken Şeyhülislâm Yahyâ ile aynı duyguları paylaşır.

Para sosyal hayatımızın vazgeçilmez değişim vasıtalarından biridir. Bu önemli alış-veriş vasıtası bile dîvan şâirinin mısralarında çevresinde görmeye alıştığı veya her zaman görmeyi arzuladığı tabiat güzellikleriyle ifade edilmektedir. Hayretî sevgiliye kastederek söylediği ve "Sabah rüzgârı saçlarının kokusundan bir parça alabilmek için bağda gül yaprağından çok gümüş ve altın harcadı" dediği,

*Zülfünün bir şemme bûyın almag için bâd-ı subh
Ber-i gülden bağda çok sîm ü zer harc eyledi⁴⁶*

şeklindeki beytinde renkli gül yapraklarını altın ve gümüş para olarak hayâl eder.

Düğünlerde gelinin başına veya törenlerde sultanların ayağına para ve değerli şeyler saçmak önemli ve güzel geleneklerimizden biridir. Hayretî kırmızı renkli çiçekleri la'l renkli tabaklara, bu çiçeklerin üzerindeki su damlalarının da gümüş paraya, inciye ve değerli taşlara benzettiği ve "Lal renkli tabakların içindeki su değildir; gül bahçesi sevgilinin ayağına serpmek için cevherler hazırlamıştır" dediği,

*Su değül la'lîn tabaklar içre gevherler durur
Pây-i yâra nesr için izhâr idüpdur gülsitân⁴⁷*

şeklindeki beytinde bu geleneğimizi de tabîî çevresindeki güzelliklerle dile getirir.

⁴⁴ Şeyhülislâm Yahyâ, *Dîvân-ı Yahyâ*, İstanbul 1334. S. 114.

⁴⁵ Erünsal, E. İsmail, *a.g.e.*, s. 442 (G/234-5).

⁴⁶ Hayretî, *a.g.e.*, s. 442 (G234-5).

⁴⁷ *a.e.*, s. 47 (K/15-10).

Tandır bugün küçük yerleşim yerlerinde kullandığımız önemli bir unsurdur. Bu unsurun bugünün ısıtma imkanlarına sahip olmayan o günkü cemiyetimizdeki önemi bellidir. Dîvan şâiri günlük hayatta evinin içinde, mutfağında her gün kullandığı bu unsuru şiirinde kullanırken de çevrenin diğer tabii güzellikleriyle ifade etmeyi tercih eder. Tacizâde'nin "İhtiyar cihan yine gençleşmiş. Yeşil çimenler biten bostan cennet bahçesi olmuş. Güneşin ateşi gökyüzünün kuzusuna (Hamel burcuna) yaklaştı ve senin meclisinin sofrası için kuzu kebabı hazırlar. Gül, her sabah gonca tandırından taze ekme çıkarır, sanki mutfağında küçük âciz bir ekmeççi olmuştur" dediği,

*Nev-cevân olmuş yine pîr-i kühen-sâl-i cihân
Sebzeler bitmiş riyâz-ı cennet olmuş bôstân
Berre-yi gerdûna bulup âteş-i mihr iktirân
Hân-ı bezminçün kuzı biryânın eyler âsumân
Her seher gonca tennûrunda çıkarır taze nân
Benzer olmuş matbahında kemterîn habbâz gül⁴⁸*

şeklindeki beytinde gonca olarak karşımıza çıkan tandır, aynı şâirin, "Güneşin sıcak yuvarlak (ekmeğini) gök tandırında gören goncalar seher vakti iştahtlarından ağızları açtı" dediği,

*Kurs-ı germ-i âfitâbı gök tennûrunda görüb
İştihâsından sehergeh goncalar açdı dehen⁴⁹*

şeklindeki beytinde gökyüzü tandır, güneş sıcak bir ekme, goncalar da sıcak ekmeği görünce iştahta ağızını açan çocuklar olarak hayâl edilir. Bu hayâle sebep olan tabii hâdise ise güneşin goncaların açılmasına sebep olmasıdır.

Dîvân şâiri, günlük hayatta kullandığı en önemli eşyalardan biri olan halı, kilim vb. yaygıyı tasvir ederken de tabiatla iç içedir. Nev'î bir sonbahar tasviri yaptığı bir gazelindeki beytinde "Renkli yapraklar yeşillik kilimine basma nakış yaptı, bahçenin yolu renkli yaygılarla döşendi" dediği,

*Bisât-ı sebzevi rengîn varaklar basma nakş itdi
Döşendi ser-te-ser bağun mülevven ferş ile râhî⁵⁰*

şeklindeki beytinde sonbaharın, insanlar tarafından henüz bozulmamış tabii çevrede insanlara sunduğu güzellikleri dile getirir.

*Yazmağa evsâfını bülbül nihâl olmuş kalem
Gonca-i ra'nâ devât evrâk-ı zanbaklar beyaz⁵¹*

⁴⁸ Erünsal, E. İsmail, *a.g.e.*, s. 191 (Mu/32-23).

⁴⁹ *a.e.*, s. 66 (K/11-2).

⁵⁰ Nev'î, *a.g.e.*, s. 527 (G/504-3).

⁵¹ Erünsal, E. İsmail, *a.g.e.*, s. 276 (G/79-4).

şeklindeki beytinde, “Bülbülün senin özelliklerini yazması için gül fidanı kalem, güzel gonca (mürekkep) hokkası, beyaz zambak yaprakları da kağıt olmuş” diyen Tâcîzâde Ca‘fer Çelebi, günlük hayatta kullandığı yazı malzemesini de tabiattaki güzelliklerle, nebatlarla ifade ederek, çevreye olan düşkünlüğünü dile getirir. Tâcîzâde sevgilinin boyunu kalem gibi uzun ve düzgün, ağzını hokka gibi küçük ve güzel olarak düşündüğü bir başka beytinde de bu unsurlara benzetilen olarak kalem ve sevgilinin boyu için gül fidanını, hokka ve sevgilinin ağzı için gonca-yı ra‘nâyı uygun görür:

*Gonca-i ra‘nâ devât oldı nihâl-i gül kalem
Yazmağa kadd ü dehânun vasfını nessâhlar*⁵²

Dîvan şâirlerimiz bunlarla da yetinmez, bayram gibi, eğlence gibi kendisine mutluluk veren unsurları da tabîî çevrenin güzellikleriyle ifade eder.

Kültürümüzün vazgeçilmez güzelliklerinden olan bayramlarımıza ait bir çok özellikler maalesef kaybolmaya yüz tutmuştur. Bu özelliklerden biri de bayramlaşmaya gelen çocuklara verilmek üzere çerezlerin hazırlanmasıdır. Bu güzel âdetimizi “Bahar bulutu bayram gıdası olsun diye lâle tabaklarına çiğ tanelerinden taze çerez doldurdu” dediği,

*Ebr-i bahar jâleden etbâk-ı lâleye
Toldurdu nukl-ı tâze ki ola gıdâ-yı id*⁵³

şeklindeki beytinde yine tabiattan ve çevreden yararlanarak bahar bulutunu çerez hazırlayana, lâleleri çerez konulan tabaklara, çiğ tanelerini de taze çerezlere benzetir.

İnsanın bulunduğu her yerde insanın tabîî meyli olarak eğlence de vardır. Dîvan şâiri eğlenceyi şiirine konu ederken de eğlence meclisinin def gibi, ney gibi rakkase gibi vazgeçilmez unsurlarını da tabiattan seçtiği unsurlarla ifâde eder. “Güller def çalar bülbüllerin neyi güzel nağmeler çıkarır, gönül alan sevri raks eder şimdi hoş eğlence zamanıdır.” şeklinde nesre çevirebileceğimiz Tâcîzâde Ca‘fer Çelebi’nin beyti de şu şekildedir:

*Def urup güller olubdur nây-ı bülbül nağme-sâz
Serv-i dil-cû raks ider hoş şâdlık devrânıdır*⁵⁴

Dîvan şiirinde sadece sevgiliye lâayık görülen veya yaşanan mekânlar değil bizzat sevgilinin kendisi, güzelliği ve boy, kaş, göz, yanak, ağız, dudak gibi bütün güzellik unsurları da tabiatla bütünleştirilir. Tabiatla görebildiğiniz bütün güzel nebatlar ve bu tabîî çevrede yaşayan çeşitli hayvanlar da sevgili, güzellik ve sevgilinin güzellik unsurları için benzetilen olurlar.

⁵² a.e., s. 245 (G49-3).

⁵³ Hayretî, a.g.e., s. 40, (K/13-11).

⁵⁴ Erünsal, E. İsmail, a.g.e., s. 133 (K/25-5).

Bu benzetmelere konu olan unsurlar sanıldığından çok fazladır ve bu konuşmanın dar çerçevesi bunları teker teker örnekleriyle sıralamaya yeterli olmaz. Diğer tipler olan âşık ve rakîb için de aynı ifadeleri zikretmek mümkündür. Biz bu konuda birkaç örnek vermekle yetineceğiz.

Fuzûlî'nin "Ben gam yaralısı bir bülbülüm, bağım ve bahârım sensin: ağzın goncam, boyun servi ağacım, yanağın da yasemen çiçeğimdir" dediği

Bülbül-i gam-zedeyem bâğ u baharım sensen

*Dehen ü kadd ü ruhun gonca vü serv ü semenüm*⁵⁵

beytini; Bâkî'nin sevgiliye hitap ederek "Sen tazelik bağımın bir gülen goncasısın; üzerine çiğ damlamış taze gül ise bir ağlamış yüzlüdür" dediği

Sen terâvet bağımın bir gonca-i handânısın

*Jâle düşmüş taze gül bir ağlamış sûretlidir*⁵⁶

beytini; Nev'î'nin güzelliği bahara benzettiği bir beyitte, sonbaharın arkasından tabiatın kendisini yenileyerek tekrar bahara kavuştuğunu; ancak güzellik baharının sonbaharı geldikten sonra, yani gençlik gidip ihtiyarlık çokünce, tekrar baharının gelmeyeceğini dile getirdiği ve "Her sonbaharın bir baharı mutlaka gelir ama, şaşılacak bir şeydir ki güzellik bağının sonbaharına bahar olmaz" dediği,

"Acebdür her hazânın bir bahârı irişür âhır

*Güzellik bağının ammâ hazânına bahâr olmaz*⁵⁷

beytini bu konuda örnekler olarak zikredebiliriz.

Helâkî, "O sevgilinin yanağına konmuş olan misk kokulu beni, gül bahçesinde açılmamış bir menekşedir" dediği beytinde sevgilinin yanağını güzelliği, rengi, kokusu ve tazeliği ile gül bahçesine benzetirken, o yanak üzerindeki misk kokulu siyah beni de henüz açılmamış bir menekşe olarak hayâl ederken, çevreye olan ilgisini gösterir:

Hâl-ı müşgîn kim konupdur ârız-ı dildârda

*Bir benefşedür dahi açılmaduk gülzârda*⁵⁸

Taşlıcalı Yahyâ Bey de "Rahmet rüzgârıyla eğilmiş iki fidana benzeyen kaşlar güzelliğinin gül bahçesine yaraşır" derken, sevgilisinin güzel yüzünü bir gül bahçesi olarak hayâl eder ve güzel kaşlarını da rahmet rüzgârıyla eğilmiş iki fidan olarak düşünür:

Yaraşur gülşen-i hüsnünde iki ebrûlar

*Bâd-ı rahmetden eğilmiş sanasın iki nihâl*⁵⁹

⁵⁵ Fuzûlî, *a.g.e.*, s. 329 (G/CCIV-6).

⁵⁶ *Bâkî Dîvanı*, s. 137 (G/60-3).

⁵⁷ Nev'î, *a.g.e.*, s. 337 (G/179-4).

⁵⁸ Helâkî, *a.g.e.*, s. 170 (G/130-1).

⁵⁹ Yahyâ Bey, *a.g.e.*, s. 78 (K/18-8).

Hayâlî Bey ise, “Yeşillik alandaki her fidanı gökten inmiş bir hûriye, gördüğüm çiçekleri ise onların yüzündeki nûra benzettim” dediği,

*Çemende her nihâli gökten inmiş hûra benzettüm
Çiçekler gördüm anların yüzünde nûra benzettüm*⁶⁰

şeklindeki beyitinde bir adım daha ileri giderek, bahçelerdeki fidanları gökten inmiş hûrîlere, çiçekleri de bu hûrîlerin yüzündeki nûra benzeterek, çevreye verdiği öneme daha derin bir mânâ kazandırır.

Figânî sevgilisinin boyunu serviye benzettiği ve “Ey servi boylu sevgilim (suya benzeyen) yanağının üzerindeki anber kokulu kıvrım kıvrım saçlarını görünce su yılanı sandım” dediği, bir beytinde sevgilisinin yanağını temizliği, duruluğu ve güzelliği sebebiyle suya benzetir. Yanakları üzerine düşen siyah kıvrımlı saçları ise su yılanıdır:

*Halka olmuş su yılanı sandım ey servüm görüp
Arzun üstünde bu zülf-i mu’anber pîç pîç*⁶¹

Sosyal hayatımızın ve kültürümüzün en önemli unsurlarından biri de gelin (arûs)dir. Şiirlerde daha çok “arus” kelimesiyle karışmaya çıkan gelin de çevrenin tabii güzellikleriyle bütünleştirilerek sunulur. Çemen tazeliği ve güzelliği ile bir gelindir. Bu gelini düğüne hazırlamakla, gelini süslemekle görevli olan kadın yani “meşita” ise zamandır. Bu ilgiyi Bâkî’nin “Zaman meşitası çemen gelininin çehresini süsleyip güzelleştirsin” dediği,

*Nitekim meşita-i dehr arûs-ı çemenün
Çehresin eyleye arâyiş-i zîb ü tezyîn*⁶²

şeklindeki ve “Bahar mevsimi, çemenin gelinini süsleyen görevli kadındır ki, sümbül onun misk kokulu kalemine benzer” dediği,

*Nev-arûs-ı çemene maşitâdur fasl-ı bahâr
Kim anun hâme-i müşğînine benzer sümbül*⁶³

şeklindeki beyitlerinde ve Hayâlî Bey’in lâleyi bir gelin, ağaçlardan dökülen çiçekleri, yağmur tanelerini gibi gelinin başına saçılan para ve fidanı da bu paraları saçan bir kişi olarak düşündüğü ve “Nitekim lâle kırmızı duvağı ile gelin olsun, her fidan da onun üzerine yağmur gibi akçe saçsın” dediği,

*Nitekim lâle ola al duvağı ile arûs
Her nihâl akçe saçâ üstüne barân-şekil*⁶⁴

beytinde görmek mümkündür.

⁶⁰ *Hayâlî Bey Dîvanı*, s. 274 (G/9-1).

⁶¹ Karahan, Abdulkadir, *a.g.e.*, s. 39 (G/IX-4).

⁶² *Bâkî Dîvanı*, s. 72 (K/26-33).

⁶³ *a.e.*, s. 63 (K/24-13).

⁶⁴ *Hayâlî Bey Dîvanı*, s. 29 (K/8-32).

Dîvan şâiri kendi şâirlik gücünü bile tabîî unsurlarla ifade ederek çevreye olan ilgisini her fırsatta dile getirmektedir. Nev'î “Şairlik yaradılışımın bağından bu yüz yapraklı gülü kopardım ve insaf ehline itibarlı bir armağan sundum” dediği

*Bağ-ı tab'umdan kopardum bu gül-i sad-bergi ben
Sundum insâf ehline bir yâdigâr-ı mu'teber⁶⁵*

şeklindeki beytinde, yüz beyitten meydana gelen şiiri güle, beyitlerini de bu gülün yapraklarına benzeter.

“Benim hayâlîm bir gül bahçesidir. Gönlüm onun şakıyan bülbülüdür. Sözüm ise o gül bahçesinin latîf akarsuyudur” diyen Nef'î'ye göre ise hayâlî bir gül bahçesi, gönlü o gül bahçesinin şakıyan bülbülü, sözü de tatlı tatlı akan akarsuyudur:

*Bir gülîstandur hayâlîm dil şüküfte bülbülü
Ol gülîstanun latîf âb-ı revânıdır sözüm⁶⁶*

Anne ve çocuk cemiyetimizin temelini teşkil eden ailenin en önemli iki unsurudur. Tabîî çevrenin en göze batan ve önemli unsurları arasında ağaçlar ve bulutlar yer alır. Bu vazgeçilmez unsurlar dîvan şâirinin de asla vazgeçemediği güzelliklerdir. Bu güzellikler Nev'î'de şâirâne ifâdelere bürünerek şöyle karşımıza çıkar. Bulutlar, bağın çocukları olan ağaçları besleyen bir annedir. Çocuklar belli bir yaşa, olgunluğa erişince süttten kesilirler. Tıpkı dikildikten sonra devamlı sulanmaya muhtaç fidanların tuttuktan sonra suya olan ihtiyaçlarının azalması gibi; Şâirin “Bulut bağın çocuklarını süttten keser. Çünkü her biri beslenip olgunlaştı” dediği beyit şöyledir:

*Keser şîrden ebr etfâl-i bâğı
Çü beslendi her biri buldu kemâlî⁶⁷*

Nev'î “Çiçek, dallar üzerinde rüzgâr ile oynar güler (bu haliyle sanki ağaçtan ata binen bir süvari olmuştur” dediği bir başka beytinde ise ağaç dalları üzerinde, rüzgarın tesiriyle ahenkle sallanan çiçekleri ağaçtan ata binmiş oyun oynayan çocuklara benzeterken ahenkle hareket eden ağaç dallarını da koşan bir ata benzetererek bugün bile çocuklarımızın tabiatla bütünleşerek oynadığı bir oyunun 16. asırda bile mevcut olduğunu haber verir.

*Şâhlar üzre şüküfe bâd ile oynar güler
Tıfla benzer kim ağaçtan ata olmuştur süvar⁶⁸*

⁶⁵ Nev'î, a.g.e., s. 41 (K/XII-96).

⁶⁶ Nef'î, *Divân-ı Nef'î*, Kahire 1252, s. 2 (K/1-11)

⁶⁷ Nev'î, a.g.e., s. 150 (K/LII-3).

⁶⁸ a.e., s. 50 (K/XV-6).

Ölüm her insanı ürpertecek bir duygudur. Dîvân şâiri bu ürkütücü duyguyu işlerken bile tabiatın güzelliklerinden yararlanarak ölümü ürkütücü olmaktan kurtarır. Tacîzâde Ca‘fer Çelebi’nin “O yüzü güle benzeyen yanağı terli güzelin gamından öldüğüm zaman, tenimi gülsuyu ile yıkayın ve kefenimi lâleden yapın” dediği,

*Yun gül-âb ile tenüm lâleden eylen kefenüm
Yüzi gül haddi arak-rîz gamından öliceğ⁶⁹*

şeklindeki beytinde bu güzellikleri görmek mümkündür.

Bu örneklerin yüzlercesini belki binlercesini sıralamak mümkündür. Ancak buna ne zaman, ne mekân, ne de lüzum var. Dîvân şâiri tabiatı sadece sevgili-âşık-rakîb üçgeni ile ilgili benzetmelerde şiirine konu etmez; diğer tabiat güzelliklerini güneşi, ayı, gökyüzünü, denizleri, yıldızları anlatırken de çevremizin vazgeçilmez güzellikleri olan nebatlardan ve tabiî çevredeki diğer güzelliklerden yararlanır.

Dîvanlarda yer alan bilhassa kasîde ve gazel şeklindeki manzûmelerin önemli bir kısmının rediflerinde tabiata ait unsurların kullanılmış olması da dîvân şâirinin tabiata ve çevreye verdiği önemin bir başka işaretidir. Bir gül redifiyle yüzlerce beyit yazan bir şair, gülün yüzlerce özelliğini tespit edip benzetmeye konu ediyor demektir ki, bu hem büyük bir sanatkârlık gücünü, hem tabiatı ve çevreyi incelemede gösterilen mahareti, hem de çevreye olan yakın ilgi ve hassâsiyeti gösterir.

Netice olarak şunu söyleyebiliriz ki iyi birer gözlemci olan dîvân şâirleri çevrelerine büyük önem vermişler ve çevredeki tabiî güzellikleri, kendi sanat anlayışları içinde, şiirlerine aksettirmişlerdir. Şiirlerinde yer alan tabiat ve çevreyle ilgili unsurları bir çok değişik benzetmeye konu ederken bazen de gördüklerinin yanında görmek istedikleri çevreyi de ifade etmişlerdir. Her ne sebeple olursa olsun dîvân şâirinin çevresinde görmek istediği yeşil alanlar, ağaçlarla, çiçeklerle süslü mekânlar, şırıl şırıl akan suların insana huzur veren özellikleri ve güzellikleridir. Yâni bugün bizim arayıp da bulamadığımız veya imkânı olanlarımızın uzak mesafeler katederek görebildikleri veya büyük bedeller ödeyerek elde ettikleri güzellikler.

⁶⁹ Erünsal, E. İsmail, *a.g.e.*, s. 315 (G/115-3).